

Abduramanov Xamid Xudaybergenovich,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti direktori o‘rinbosari, i.f.d., prof.
e-mail: khamid.abduramanov@bk.ru

DEMOGRAFIK RIVOJLANISHNING NORMATIV-HUQUQIY VA INSTITUSIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida demografik rivojlanishni tartibga solishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilingan. Shuningdek, demografik jarayonlarni o‘rganish va tahlil qilishning institusional asoslari keltirilgan hamda demografik rivojlanishning normativ-huquqiy asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: aholini ro‘yxatga olish, demografik rivojlanish, migratsiya, oilani rejalashtirish, reproduktiv salomatlik, tug‘ilish, o‘lim.

Аннотация. В статье проводится анализ нормативно-правовых документов, направленных на регулирование демографического развития в Республике Узбекистан. Также представлены институциональные основы изучения и анализа демографических процессов, разработаны научные предложения и рекомендации по совершенствованию нормативно-правовой базы демографического развития.

Ключевые слова: перепись населения, демографическое развитие, миграция, планирование семьи, репродуктивное здоровье, рождение, смерть.

Annotation. The article analyzes legal documents aimed at regulating demographic development in the Republic of Uzbekistan. The institutional framework for the study and analysis of demographic processes is also presented, scientific proposals and recommendations for improving the regulatory framework for demographic development are developed.

Key words: census, demographic development, migration, family planning, reproductive health, birth, death.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining demografiya sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik bazasi 20 ga yaqin normativ-huquqiy hujjatlardan iborat bo‘lib, ular ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini o‘z ichiga olgan.

Xususan, ilk bora demografik ma’lumotlar har bir shaxsning axborotni erkin va moneliqsiz izlash, olish, tekshirish, tarqatish, foydalanish va saqlash huquqlarining obyekt sifatida 2002-yil 12-dekabrda “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi 439-II-son Qonunida

belgilangan bo‘lib, uning 6-moddasida demografik ma’lumotlar maxfiy ma’lumotga kirmasligi ta’kidlangan¹.

Oradan o‘n to‘qqiz yil o‘tib, 2021-yilning 11-avgustida “Rasmiy statistika to‘g‘risida”gi O‘RQ-707-son Qonuni bilan “rasmiy statistika ma’lumotlari” tushunchasiga ta’rif berilib, unda statistika kuzatuvlari natijasida va (yoki) ma’muriy ma’lumotlar asosida tayyorlangan iqtisodiy, demografik, ijtimoiy, moliyaviy,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003-yil 1-son, 2-modda

ekologik xususiyatga hamda boshqa xususiyatga ega axborot sifatida ko'rsatildi. Shuningdek, ushbu Qonunning 24-moddasida ro'yxatga olish mamlakatni demografik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ayrim xususiyatlari hamda yo'nalishlari bo'yicha o'tkazilishi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning muayyan hududlarida amalga oshirilishi mumkinligi belgilandi².

2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida amalga oshirilgan islohotlar demografiya sohasida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Demografiyaning huquqiy ta institusional asoslari takomillashtirildi. Xususan, 2019-yil 5-fevraldagi PF-5655-son Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasida 2022-yilda aholini ro'yxatga olishni o'tkazish konsepsiyasi qabul qilingan bo'lib, unda aholini ro'yxatga olishni o'tkazishning asosiy vazifalaridan biri sifatida aholi tarkibidagi global o'zgarishlarni baholash, demografik siyosatni, aholi sog'lig'ini mustahkamlash, ayollar va bolalar ahvolini yaxshilash va oilalarga yordam ko'rsatish chora-tadbirlarini ishlab chiqish uchun axborotlar bazasini kengaytirish belgilandi. So'ngra 2020-yil 16-martdagi "Aholini ro'yxatga olish to'g'risida"gi O'RQ-611-son Qonuni qabul qilinib, unda aholini ro'yxatga olish tizimi, shu jumladan, uni tashkil etish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar qonun darajasida tartibga solindi. Mazkur Qonunda

² Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.08.2021, 03/21/707/0780-son

"aholini ro'yxatga olish" tushunchasiga ta'rif berildi, shuningdek, mamlakatning demografik vaziyatdagi o'zgarishlarni baholashga doir ma'lumotlar bazasini kengaytirish aholini ro'yxatga olishning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilandi³.

Qolaversa, mazkur Qonun bilan aholining demografik va ijtimoiy-iqtisodiy holatining asosiy ko'rsatkichlarini tavsiflovchi yakuniy ma'lumotlar jismoniy va yuridik shaxslar uchun ochiqdir hamda ular ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi va maxsus vakolatli davlat organining rasmiy veb-saytiga joylashtirilish lozimligi qayd etildi.

Aholi bandligi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda kasbga o'qitishga doir davlat buyurtmasi O'zbekiston Respublikasining demografik tahlili va demografik rivojlanish prognozlaridan kelib chiqqan holda kelgusi yil uchun shakllantirilishi 2020-yil 20-oktabrdagi "Aholi bandligi to'g'risida"gi O'RQ-642-son Qonunda ko'rsatilgan⁴. Shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasidagi pedagogning kasbiy standarti hududlarning madaniy, demografik va boshqa xususiyatlari inobatga olingan holda talablar bilan to'ldirilish mumkinligi haqida 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonun bilan belgilandi⁵.

Harakatlar strategiyasi doirasida amalga oshirilgan islohotlar demografiyaning institusional asoslarini takomillashtirdi (jadval).

³ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.03.2020, 03/20/611/0322-son

⁴ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 20.10.2020, 03/20/642/1396-son

⁵ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son

O'zbekistonda demografik jarayonlarni o'rganish va tahlil qilishning institusional asoslari*

№	Demografik tahlillar/asosiy muammo va masalalar	Shug'ullanuvchi tashkilot/idoralar	Manba	Davriyligi
1.	Aholi soni dinamikasi va tarkibi	Statistika agentligi, analitik markazlar, xalqaro tashkilotlar	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
2.	Nikoh va oila munosabatlari	Oila va xotin-qizlar qo'mitasi, "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Adliya vazirligi, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik

№	Demografik tahlillar/asosiy muammo va masalalar	Shug'ullanuvchi tashkilot/idoralar	Manba	Davriyligi
3.	Mehnat bozori, bandlik, ishsizlik darajasi	Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi ma'lumotlari, ijtimoiy so'rovlar	Choraklik/yillik
4.	Ishga joylashtirish	Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi	Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi	Oylik
5.	Aholining joylashuvi va mobilligi	Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
6.	Urbanizatsiya va aholining hududiy taqsimlanishidagi o'zgarishlar	Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
7.	Aholining uy-joy bilan ta'minlanishi, infratuzilma hamda davlat xizmatlari ko'rsatilishi	Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Tegishli vazirlik va idoralar	Markaziy va mahalliy davlat organlari ma'lumotlari, Statistika agentligi ma'lumotlari	Aniqlik mavjud emas
8.	Aholi daromadlari	Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
9.	Kambag'allikni qisqartirish	Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Tegishli vazirlik va idoralar	Statistika agentligi ma'lumotlari, ijtimoiy so'rovlar	Choraklik/yillik
10.	Ichki migratsiya	Iqtisodiyot va moliya vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Ichki ishlar vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
11.	Xalqaro migratsiya	Statistika agentligi, Ichki ishlar vazirligi, Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi <i>Qisman:</i> Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlari, Mehnat migratsiyasi agentligi ma'lumotlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi; Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik
12.	Reproduktiv salomatlik bilan bog'liq vaziyatdagi o'zgarishlar	Sog'liqni saqlash vazirligi, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/yillik

№	Demografik tahlillar/asosiy muammo va masalalar	Shug'ullanuvchi tashkilot/idoralar	Manba	Davriyligi
13.	Bolalar va onalar o'limidagi o'zgarishlar	Sog'liqni saqlash vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/ yillik
14.	Kasallanish va o'lim	Sog'liqni saqlash vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari, Adliya vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/ yillik
15.	Tug'ilish	Sog'liqni saqlash vazirligi, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari, Adliya vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/ yillik
16.	Aholining yosh tarkibidagi o'zgarishlar	Sog'liqni saqlash vazirligi, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi <i>Qisman:</i> Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari	Choraklik/ yillik
17.	O'smirlar va yoshlar hamda ularning ustuvor guruh sifatida paydo bo'lishi	Yoshlar ishlari agentligi <i>Qisman:</i> Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi	Statistika agentligi ma'lumotlari, Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari	Muntazam
18.	Aholi savodxonligi	Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Statistika agentligi	Statistika agentligi ma'lumotlari	Choraklik/ yillik

*Jadval muallif tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosida tayyorlangan.

Bu, o'z navbatida, aholi demografiyasini tadqiq qilishning davlat va nodavlat sektorlari yaratilishiga xizmat qilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 22-fevraldagi "Sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5667-son Farmon bilan O'zbekiston sotsiologlari assotsiatsiyasi tashkil etilib, uning vazifalaridan biri sifatida O'zbekistonda va xorijda demografik jarayonlarni o'rganish va tahlil qilishga ko'maklashish belgilandi⁶.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-apreldagi "Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda ilmiy yondashuvlarni kengaytirish va boshqaruv kadrlarini tayyorlash

tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-108-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prognozlashtirish va hududiy tadqiqotlar institutining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlaridan biri etib "Mamlakatda iqtisodiy ko'rsatkichlarni doimiy ravishda hududlar kesimida tahlil qilib borish, erishilayotgan natijalar asosida kambag'allikni qisqartirish va aholi daromadini oshirish borasida ilmiy va amaliy tadqiqotlarni olib borish hamda shular asosida sohadagi ustuvor yo'nalishlarni belgilash va samarasi yuqori bo'lgan moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish"⁷ belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 31-dekabrda "Malakalarni baholash

⁶ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.02.2019 y., 06/19/5667/2648-son

⁷ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 04.04.2023-y., 07/23/108/0192-son

tizimini tubdan takomillashtirish va mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4939-son qarori bilan tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzurida Mehnat bozori tadqiqotlari institutiga mehnat bozorining rivojlanish tendensiyalarini, uning kasbiy-malaka tuzilmasini, mehnat bozorining malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash mexanizmlarini takomillashtirish sohasidagi vazifalarni bajarish uchun mehnat resurslarining prognoz balanslarini, demografik rivojlanishning o'rta va uzoq muddatli prognozlarini tayyorlash funksiyasini bajarishi belgilandi⁸.

Demografik barqarorlikni ta'minlash maqsadida quyidagi yo'nalishlarda normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq:

a) aholini ro'yxatga olish tizimining huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish. O'zbekiston Respublikasining "Aholini ro'yxatga olish to'g'risida"gi Qonuniga aholini ro'yxatga olish varag'idagi ma'lumotlarni kiritish, qayta ishlash va yakuniy ma'lumotlarni joylashtirish imkoniyatini beruvchi "aholini ro'yxatga olish" axborot tizimi, shuningdek, "o'zini o'zi ro'yxatga olish" prinsipi asosida fuqaro o'zini va oila a'zolarini elektron ro'yxatdan o'tkazish, aholini ro'yxatga olish davrida davlatning ma'muriy-hududiy tuzilishiga o'zgartirishlar kiritishga moratoriy (cheklov) joriy etishni nazarda tutuvchi normalarni kiritish;

b) Ichki migratsiyani boshqarish va uni tartibga solishning huquqiy asoslarini takomillashtirish:

birinchidan, ichki migratsiyani erkinlashtirish, turgan joyi bo'yicha ro'yxatga olish tizimini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining O'zbekiston Respublikasi hududida harakatlanishining huquqiy va tashkiliy asoslari, doimiy yashash joyi va vaqtincha turgan joyi bo'yicha ro'yxatga olish tartibi, bu borada vakolatli davlat organlarining huquq va majburiyatlarini belgilab beruvchi "**Ichki migratsiya to'g'risida**"gi Qonunini qabul qilish;

ikkinchidan, ichki migratsiyani oqilona qayta taqsimlash maqsadida aholi zich bo'lmagan hududlarga ishchi kuchini joylashtirish uchun quyidagilarni nazarda tutuvchi huquqiy asoslar yaratish:

– uzoq va keng maydonga ega hududlar (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Buxoro, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari)da yangi shaharlar va shaharchalar barpo etish, shuningdek, ular uchun zarur bo'lgan muhandislik, transport va ijtimoiy infratuzilma obyektlari qurish. Bunda bo'sh turgan yer uchastkalari, yashash uchun yaroqsiz bo'lgan turar joylar hududlarini, shuningdek, foydalanilmayotgan yoki samarasiz foydalanilayotgan bino va inshootlarni investorlarga soddalashtirilgan tartibda va qulay qiymatda sotish;

– yangi barpo etiladigan shahar va shaharchalarga aholini, shu jumladan, mutaxassislarni jalb etish maqsadida soddalashtirilgan, qulay, o'rta va uzoq muddatli ipoteka kreditlash tizimini yaratish, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun subsidiyalar ajratish, ichki migrantlar hisobidan ishchi kuchini jalb etganlik uchun soliq va boshqa imtiyozlar berish;

– uzoq hududlarda ustuvor kasblar ro'yxatini shakllantirish hamda qishloq aholisini yangi sanoat ixtisosliklariga o'qitish va qayta tayyorlash hamda mehnat kuchlarining uzoq hududlarga ixtiyoriy ravishda ko'chishiga olib keluvchi investitsiya loyihalarini amalga oshiruvchi investor-tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash;

d) tug'ilishni nazorat qilish va reproduktiv salomatlikni asrash. Demografik tabiiy o'sishni barqarorlashtirish, oilani rejalashtirish, salomatlik va hayot sifatini yaxshilash maqsadida **oilani rejalashtirish⁹ dasturini** qabul qilish. Ushbu dastur doirasida erta va qarindoshlar **o'rtasida** nikohning oldini olish, nikohlanuvchilarning barchasini tibbiy ko'rikdan **o'tkazish**, rejalashtirilmagan homiladorlikning oldini olish. Aholiga bepul himoyalani vositalari tarqatish nikohning uzoq, rejali va mustahkam bo'lishini ta'minlovchi choralarni **o'z** ichiga qamrab oladi.

Ma'lumot o'rnida: 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy 3.7-vazifa "2030-yilgacha jinsiy va reproduktiv salomatlikni asrash bo'yicha xizmatlardan, shu jumladan, oilani rejalashtirish va o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan qizlar uchun nikoh yoshini uzaytirish xizmatlaridan umumiy foydalanishni

⁸ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2020 y., 07/20/4939/1703-son

⁹ Oilani rejalashtirish deganda oila qurish, uni mustahkamlash va rivojlantirish, o'limni, ayniqsa bolalar orasidagi o'limni qisqartirish, ona va bola salomatligini muhofaza qilish bo'yicha ilmiy asoslangan tadbirlar majmui tushuniladi.

hamda milliy strategiya va dasturlarda reproduktiv salomatlikni asrash masalalarining hisobga olinishini ta'minlash" hisoblanadi;

d) Oila kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish. Bunda: nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar, jumladan, yon shajara bo'yicha yaqin qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzishning oldini olishga oid aniq normalarni kiritish; nikoh shartnomasini tuzish amaliyotini takomillashtirish; aliment majburiyatlari bilan bog'liq normalarni qayta ko'rib chiqish.

e) barvaqt o'limning olini olish va salomatlikni asrash. Bu borada majburiy tibbiy sug'urtani joriy etishning huquqiy asoslari, mexanizmlari va bosqichlari, sug'urta dasturlarini moliyalashtirish mablag'larini shakllantirish manbalarini o'z ichiga olgan O'zbekiston Respublikasining **"Majburiy tibbiy sug'urta to'g'risida"gi Qonunini** ishlab chiqish.

f) pensiya ta'minoti, nafaqalar tayinlash, ijtimoiy yordam va ijtimoiy ta'minot tizimini jiddiy isloh qilish. Mamlakatimizda davlat ijtimoiy himoyasining yagona tizimini yaratish, shuningdek, fuqarolarni nafaqalar bilan

ta'minlashga oid munosabatlar tarqoq holda tartibga solinayotgan qonunchilik hujjatlarini birlashtirish va tizimlashtirish maqsadida **"Ijtimoiy himoya tizimining 2030-yilgacha strategiyasi"** hamda **"Aholini ijtimoiy muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni** ishlab chiqish;

g) O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha demografik barqarorlik konsepsiyasini ishlab chiqish. Dunyo mamlakatlarining aksariyatida demografiya sohasiga doir qonunlar va qonunosti hujjatlari mavjud. Masalan, aholisi 10 mln kishini tashkil qiladigan qo'shni Tojikistonda Prezidentning "Tojikiston Respublikasining davlat demografik Konsepsiyasini amalga oshirish dasturi to'g'risida"gi¹⁰ hamda aholisi 18,7 mln kishini tashkil qiladigan Qozog'istonda Prezidentning "Qozog'iston Respublikasining davlat demografik Konsepsiyasi to'g'risida"gi qaror¹¹ qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi aholisini 36 mln kishi tashkil qilishini inobatga olsak, mamlakat demografik rivojlanishini tartibga solishga qaratilgan qonun hujjatini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

¹⁰ <http://pdf.knigi-x.ru>

¹¹ http://adilet.zan.kz/rus/docs/P000001272_/links

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 2003-yil, 1-son, 2-modda.
2. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 12.08.2021, 03/21/707/0780-son.
3. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 17.03.2020, 03/20/611/0322-son.
4. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 20.10.2020, 03/20/642/1396-son.
5. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 17.12.2019, 03/19/595/4160-son.
6. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 22.02.2019, 06/19/5667/2648-son.
7. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 04.04.2023, 07/23/108/0192-son
8. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 31.12.2020, 07/20/4939/1703-son.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-son [qaroriga](#) 1-ilova // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 23.10.2018, 09/18/841/2081-son
10. <http://pdf.knigi-x.ru>
11. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P000001272_/links